

Posudek diplomové práce předložené na oboru Český jazyk a literatura, 2006

Ivana Jelínková:

**Vliv syntaktické stavby (spojek) na mluvenou řeč (promluvový úsek, intonaci, pauzy).
Poslechové analýzy**

Práce Ivany Jelínkové je materiálová studie z problematiky zvukové varianty jazyka, zaměřená k popisu vztahů mezi jazykovou stavbou a zvukovými vlastnostmi textu. Viděno v širších souvislostech je to tématika aktuální, podstatná a nesnadná. I řešení úzkých dílčích aspektů v ní může být vítaným přínosem pro popis jazyka. V případě předložené studie výsledky takto hodnotit nelze. Příčinou jsou četná pochybení v rovině obecně teoretické i v práci s materiálem.

Má-li mít materiálová studie možnost dojít k zobecňujícím závěrům, je třeba, aby byly splněny alespoň dva předpoklady: Formulace cílů musí být dostatečně konkrétní, založená na důkladné analýze potenciálně variabilních (relevantních) faktorů. Dále musí být zvolen vhodný a dostupný materiál. Oba předpoklady je nutno v uspokojivém stupni naplnit ještě před zahájením vlastního výzkumu, dodatečné korekce nebývají úspěšné a někdy ani možné. Tyto samozřejmosti připomínám proto, že předložená studie vykazuje značnou metodickou nezkušenost a ovšem i slabé teoretické zázemí pokud jde o popis zvukové struktury jazyka.

Vymezení problematiky je věcně neurčité, nepřesné formulace umožňují širokou interpretaci, ale nedávají konkrétní vodítko k práci. Použitý materiál v důsledku toho není homogenní ani dostatečně rozsáhlý, aby umožnil dospět k nějakým novým poznatkům.

1. V diplomovém úkolu je téma formulováno velmi obecně jako *Vliv syntaktické stavby na intonaci a pauzy v mluvené řeči*. Zásady pro vypracování úkol příliš neujasňují: *Cílem práce je analyzovat na materiále různých typů monologických projevů vztahy mezi intonací a pauzami na straně jedné a větnou stavbou a interpunkcí na straně druhé... 4. Analyzovat vztahy intonace, melodémů, pauz k větné stavbě a umístění interpunkce v psané podobě jazyka; brát při analýze v úvahu zejm. specifika mluvené a psané podoby jazyka, specifika jednotlivých komunikačních situací, za nichž projevy.*

Pozn. Vztah intonace a pauzy není paralelní ke vztahu větné stavby a interpunkce; analýza vztahu mezi interpunkcí v psané podobě jazyka a umístěním pauz v rovině zvukové by také vyžadovalo použití zcela jiného materiálu v čtených projevech než v projevech spontánně mluvených; intonace, melodém a pauza nejsou ve strukturním popisu nezávislé charakteristiky, atd.

Neujasněnost problematiky je zřejmá a přistupuje se k ní jako k nezmapovanému území. (Také v doporučené vstupní literatuře není kromě Danešovy práce (1957) jmenovitě uvedena žádná specializovaná studie, zahraniční, ani domácí.) „*Vliv syntaktické stavby na mluvenou řeč*“ se však zkoumá dlouhodobě v řadě jazyků včetně češtiny. Důsledkem je, že některé hypotézy, které práce sleduje, jsou ve skutečnosti prokázanými fakty a měly by naopak patřit k apriorním východiskům (týká se zejména analýzy hranic promluvoových úseků).

Práce sama zadané téma konkretizuje takto:

Úvod, s. 1: *Diplomová práce se týká vlivu syntaktické stavby na mluvenou řeč. Konkrétně se budeme věnovat spojkám uprostřed přesně daných struktur. Zkoumáme jejich vliv na suprasegmentální jednotky zvukové stránky jazyka, a to na promluvový úsek, větnou intonaci a také na pozici pauz v bezprostřední blízkosti zvolených spojek. ...Z relativně obsáhlé skupiny spojek jsme na základě frekvence výskytu v nahrávkách a podle počtu slabik vybrali celkem pět spojek, na kterých provedeme jednotlivé analýzy. Jedná se o spojky a, že, aby, protože, ale. V kap.3. str.15 se doplňuje: Existuje nějaká tendence v rámci konkrétních spojek a je tato tendence u všech zkoumaných spojek stejná, a tedy aplikovatelná na spojky jako uzavřený slovní druh?*

Vymezení úzké problematiky je pozitivní, chybí však teoretická diskuse, která by mohla napomoci ujasnit si aspekty relevantní pro vlastní materiálový výzkum. Syntaktická stavba výpovědi a sémantické vztahy jejích částí mají (nejen v češtině) prokázaný a částečně již popsáný vztah k členění textu na zvukové lineární jednotky, poněkud na promluvové úseky. Mohou také ovlivňovat podobu některých částí větné melodie. Pozorování zvukových podmínek při výskytu spojek má v této souvislosti opodstatnění v tom, že spojky váží nebo

oddělují syntaktické celky a naznačují sémantické vztahy mezi nimi. Mohou mít platnost signálu určitých strukturních vztahů, **motivací k uplatnění zvukových parametrů jsou však především ony vztahy samotné.** Text na str. 15 (kap 3. Předmět výzkumu) dále pokračuje:

Nekladli jsme si za cíl popsat všechny spojky, ale vybrali jsme pouze několik zástupců. Tento výběr byl ovlivněn zejména frekvencí výskytu spojek v nahrávkách. Se spojkami jsme nepracovali primárně na základě opozice souřadící – podřadící, ale na základě slabičnosti, která má na rytmus a intonaci větší vliv. Spojky jsme tedy rozdělili na jednoslabičné a víceslabičné. Zda se podřadící a souřadící spojky v těchto aspektech nějak liší mohou ukázat výsledky výzkumu.

Kdybychom chtěli skutečně sledovat účinek spojek jako prvků v lineárním řetězu řeči, není rozumné zanedbat rozdíl spojek podřadících a souřadících nebo sémantických vztahů mezi částmi, které spojka váže (a - ale - protože). Dále: Tvrzení o relevanci slabičné délky spojek je uvedeno bez vysvětlení. Kromě toho, kdyby počet slabik spojek měl být kritériem výběru, bylo by třeba použít větší počet spojek se stejným počtem slabik.

Tím se dostáváme k materiálu. Diplomantka chce porovnat situaci v projevech čtených a v připravených projevech mluvených. To samo o sobě je dobrý záměr. Až v průběhu práce však zjistila, že nízká frekvence spojek v těchto textech silně omezuje možnosti výběru. Skupina, která nakonec vznikla, není homogenní z hlediska jazykového ani zvukového a materiál čítá 20 dokladů pro každou spojku v každém z obou kontextů. Mluvčí jsou zastoupeni různým počtem dokladů, což je dalším aspektem zpochybňujícím výsledek.

2. V komentáři k jednotlivým částem práce uvedu jen připomínky zásadní.

Kap. 2: Teoretická část

Úkolem bylo shrnout „ty teoretické poznatky z odborné literatury, které jsou pro náš výzkum relevantní“ (s. 3). Toto shrnutí je však realizováno pouze elementární charakteristikou základních pojmů (souvětí, spojky, takt, úsek, větná intonace, pauzy), na úrovni přehledového výkladu a navzájem nezávisle. Zejména u pojmů z oblasti zvukové stavby chybí analýza jejich vzájemných vztahů. Popis zůstává na povrchu a nepřesné formulace naznačují slabou orientaci v problematice. Chybí opora specializovaných pramenů.

Ad takt (str.7) :Výklad delimitativní funkce přízvuku je primitivně přímočarý: „díky slovnímu přízvuku jsme schopni v proudu řeči rozeznat začátek slova ...slovní přízvuk je signálem mezislovní hranice“; výklad o vztahu mezi taktem a přízvukem nebere v úvahu novější poznatky o češtině (naposled Palková - Volín 2003, Palková 2004) .

Ad úsek: (str.9) *Promluvový úsek je lineární zvuková jednotka vyšší než přízvukový takt, jejíž reálný základ je v řeči. Skládá se z minimálně jednoho přízvukového taktu; horní hranice v zásadě omezena není, ale nebývá to více než šest taktů. Posluchačem je promluvový úsek vnímán daleko zřetelněji než přízvukový takt. Vyznívá jako jeden intonační celek. Někdy bývá zvýrazněn ještě pauzou.....Pro vytvoření promluvového úseku jsou důležité dva aspekty: aspekt rytmický a aspekt významový. Mluvčí dohromady váže přízvukové takty, aby tak vytvořil rytmicky pravidelné jednotky, a zároveň slučuje ty přízvukové takty, které spolu významově souvisejí... „Soulad mezi úsekovým intonačním členěním, členěním významovým a syntaktickou větnou výstavbou patří mezi kritéria správné výstavby textu v oblasti mluvené formy jazyka.“(s. 10) Pro jazykovou výstavbu je promluvový úsek v podstatě jednotkou fakultativní, ale je-li ho v jazykovém projevu užito, stává se důležitým indikátorem významu výpovědi.*

- Při výkladu pojmu by měl být připomenut Daneš (1957). - Zmínka o délce úseku (sama o sobě pozitivní) je vázána pouze na materiál v práci, ačkoliv starší literatura obsahuje údaje, s nimiž by bylo možno srovnávat. - Horním limitem délky úseku je konec výpovědi. - Chybí vysvětlení k poznámce o zřetelném vnímání úseku ze strany posluchače. - Co se míní tvrzením, že úsek je zvýrazněn pauzou (viz i kap.7, s.72)? - Co se míní rytmicky pravidelnou jednotkou? - Chybí alespoň zmínka o roli úsekové hranice při syntaktické homonymii. Zásadní je absence hlubšího komentáře k funkci zvukových kvalit (jednotlivě a v komplexu) jako prostředků pro realizaci úsekové hranice. Umožnil by konkretizovat vztah taktu a úseku v analýze spojek, i účinek melodických kontur a pauz ve vlastní práci s materiálem.

Ad pauza (s.12): „**Pauza patří mezi prostředky, které člení promluvu na jednotlivé úseky. Pauza je tedy prostředkem jazykovým**“. Ale úsekové členění bylo označeno jako fakultativní. A jak v tom případě interpretujeme pauzy dechové? „**Délka pauzy závisí na celkovém tempu promluvy**“ (s. 12). Není však řečeno, co se míní tempem. - Autorka uvádí klasifikace pauz u různých autorů, ale pak bez bližšího rozboru konstatuje: S. 14 „**Směrodatné rozlišení**

pro náš výzkum vychází z kritéria trvání pauzy“, s další klasifikací: 1. pauza kratší než 0,20s, 2. pauza delší než 0,20s včetně, a to a) pauza nezaplňená b) pauza zaplněná. Proč?

Kap. 3 Popis výzkumu

O vágnosti ve vymezení tématu již byla řeč. Výběr typu projevů je sám o sobě dobrý. Projevem nezkušenosti je předpoklad, že 24 hodin záznamu (včetně znělek a reklam) poskytne dostatek dokladů spojek, jestliže požadujeme srovnatelnost materiálu z nějakých dalších hledisek. Zde je výsledkem materiál v rozsahu 95 dokladů z projevů čtených a 100 dokladů z projevů mluvených.

Metodickou nezkušenost ukazují i části, které konkretizují postup v práci. (s. 15) *Výzkum jsme prováděli na základě sluchového dojmu, nikoli instrumentální analýzou. Námětem pro případné další výzkumy by mohlo být srovnání poslechového výzkumu s instrumentálním.* - Poslechová analýza bývá nezbytnou součástí popisu zvukové stavby, ale pak obvykle nezávisí na poslechu jediného člověka. - Vztah poslechové a instrumentální analýzy v různých částech popisu není stejný. Zde je poslech použitelným východiskem u segmentace, ne už v popisu průběhu melodie. Nepříjemné jsou nekonkrétní informace znehodnocující výsledky Např. (s. 17) .. *u některých spojek jsme museli omezit počet případů...u většiny spojek pracujeme se všemi případy...*

Metodický problém představují kritéria, podle kterých byly voleny věty se spojkami (viz s. 18-19), a to kritéria 1 a 6 *Podmínka 1. Zkoumáme pouze souvětí. Podmínka 6. Ve větě před spojkou musí být více jak jeden přízvukový takt a minimálně čtyři slabiky.* Cílem je sledovat vliv spojek uprostřed souvětí na mluvenou řeč(s.15). Za ústřední se považuje otázka, *zda spojkou bude začínat nový promluvový úsek* (viz kap. 5, cit. s.38, 54). Z dřívějších výzkumů je známo, že hranice mezi větami v souvětí je nejsilnějším syntaktickým faktorem podmiňující členění (již Daneš 1997 a podrobně Palková 1974 a později vícekrát). Je také známo, že vliv syntaktického předělu se prosazuje až od určité délky textu. Přijetí podmínek 1 a 6 znamená, že většinový výsledek analýzy známe předem. Smysl mají až konkrétnější otázky, jako např. způsob zařazení spojky do taktu či její podíl jako signálu hranice, rozdílly ve zvukových prostředcích členění apod. Rozsah a volba materiálu však neumožňuje případné výsledky zobecnit.

Kap.4. Přízvukový takt

Kapitola předkládá segmentaci dokladového materiálu na přízvukové takty a popis spojek z tohoto hlediska. Diplomantka tuto část uvádí jako pomocné východisko pro vlastní úkol. (s. 20, s. 22). Domnívám se, že výsledky patří k nejlepším informacím, které získala. Určování spojek do taktů je v práci pravděpodobně provedeno dost spolehlivě a zejména analýza monosylab je zajímavá. Formální zpracování vyhovuje ovšem jen zčásti (opět chybí přesné údaje, viz formulace *v některých případech.. apod...např. s. 36).*

Kapitoly 5. Promluvový úsek, 6. Větná intonace, 7. Tempo

mají být jádrem vlastního materiálového výzkumu.

Kapitola 5. ukazuje segmentaci materiálu na promluvové úseky se zaměřením na předěl v místě spojky. Má potvrdit hypotézu, že spojkou začíná nový úsek. Kapitola 6. má zodpovědět otázku, jaký je průběh intonace před spojkou, konkrétně zda melodie klesá nebo stoupá. Kap. 7. má zjistit přítomnost, umístění, případně typ pauzy v místě spojky. Do výsledků se však negativně promítá fakt, že analýza jmenovaných jevů je prováděna nezávisle, nebere se v úvahu, že průběh melodie a rozložení pauz ovlivňuje členění na úseky v percepci posluchače (zde navíc samotné autorky práce).

Jak bylo řečeno, v případě hlavní hypotézy o realizaci úseku v místě spojky lze předem očekávat kladný výsledek. **V kap. 5** má význam až podrobnější analýza místa spojky vzhledem k předělu. Možností je však více než jen předěl před či za spojkou, ale také spojka jako signál hranice či samostatný úsek. Právě v tom bývají čtené a mluvené projevy poněkud odlišné. Tyto typy se v materiálu zřejmě objevily, většinou mezi případy, které autorka uvádí jako problémové. Způsob řešení a zdůvodnění však navozují dojem, že se při volbě někdy nechala ovlivnit teoretickým přáním. (s.40) *Vzhledem k tomu, že teoreticky není možné, aby hranice promluvového úseku procházela slovem, museli jsme se rozhodnout pro jednu možnost. S přihlédnutím k rytmu,*

segmentaci a významu celé věty jsme zvolili možnost, že spojkou začíná nový promluvový úsek. Je však možno předpokládat, že toto slovo hranici tvoří. - A co se míní odkazem na „rytmus“? Podobně i dále: (s.43) *V případě č. 1 jsme zvažovali možnost, že hranice promluvového úseku bude stát až za spojkou. Ale vzhledem k rytmitizaci bude hranice úseku zřejmě před taktem se spojkou i po něm. Rozhodování zkomplikovalo také to, že vokál a ve spojce je bez rázu. Pro přesnost určení by bylo třeba provést instrumentální analýzu. (př: Německá vláda se zasadí/ aby už / nedocházelo)*

Argumentace vícekrát ukazuje, že si autorka ve funkci percipienta neujasnila vztah mezi úsekovým členěním a prostředky, které mohou signalizovat meziúsekovou hranici. (s.47) *Problematický je příklad č. 1. Po spojce je větší pauza a naopak před spojkou žádná výrazná pauza není, proto může tato věta vzbuzovat dojem, že hranice promluvového úseku je až za spojkou. Promluvový úsek „museli být hasiči v pohotovosti“ ale působí jako jeden intonační celek a s přihlédnutím k rytmu určujeme jeho hranici také za spojkou. (s.49) V prvním z těchto případů určení hranice promluvového úseku komplikuje rovný melodický průběh před spojkou. V příkladě č. 6 to je rychlé navázání přízvukového taktu se spojkou na takt předcházející. S ohledem na rytmus jsme ale promluvový úsek určili před spojkou. Přesné určení by přinesly až instrumentální analýzy.*

Kap. 7 považuji za druhou část práce, která přináší pozitivní informaci o materiálu (vedle kap. 4.). I když objektivní údaje o trvání pauz jsou uvedeny jen částečně, lze snad celkový popis pauz v okolí spojek přijmout jako fakt. Z hlediska vztahu k členění na úseky je však opět povrchní. (s. 72).. *předpokládáme, že pokud se v okolí přízvukového taktu obsahujícího spojku objeví slyšitelná pauza, mělo by to být právě před ní, tj. na místě hranice promluvového úseku. Soudíme tak dle tvrzení, že promluvový úsek může být zvýrazněn pauzou (viz kap. 2.2.2). Pauza nezvýrazňuje úsek, nýbrž tvoří obvykle jeho hranici. Nedůslednost v aplikaci pauz jako prostředku členění znehodnocuje segmentaci v kap. 5.*

Pokud jde o **kap. 6**, vzdávám se komentáře. Má podat informaci (s. 55) *„zda existuje pravidelnost pro melodický průběh před spojkami; budeme poslechově zkoumat melodický průběh v posledním taktu před spojkou a určíme tak, zda pro sluchový dojem vyznívá klesavě či stoupavě. Nerozlišujeme případy klesavě stoupavý a stoupavě klesavý. Je pro nás zásadní tedy poslední slabika před spojkou. Případné klesnutí či stoupnutí tónu je bráno ve vztahu k předcházející části přízvukového taktu, nikoli ve vztahu ke spojce a následující části věty..“*. Není vysvětleno, proč takto. Není řečeno, jak se nakládá se stoupavoklesavým průběhem melodému, který je častý a jehož frekvence se může lišit v projevech čtených a mluvených a ovšem také v závislosti na mluvcím. Ignoruje se skutečnost, že sluchové určení melodických kontur je nespolehlivé.

Závěrem shrnu pozitivní rysy práce

Slečna Jelínková shromáždila a porovnávala dva soubory dokladů z projevů jednak čtených, jednak mluvených. Volba takového materiálu je z hlediska tématu vhodná a výsledek může přinést určitou informaci. Při popisu zvukových charakteristik v okolí sledovaných spojek diplomantka provedla uspokojivým způsobem poslechovou segmentaci mluvních taktů (kap.4) a alespoň částečně instrumentálně podloženou analýzu pauz (kap. 7). Výsledky obou těchto částí jsou přijatelně hodnověrné.

Za pozitivní fakt považuji skutečnost, že si autorka v průběhu práce patrně uvědomila slabiny svého postupu, při vyhodnocování získaných údajů je zdrženlivá a vícekrát připouští nejistý výsledek (i v souhrnné kap. 8.).

Materiálová analýza směřující do problematiky zvukové varianty jazyka je vždy pracná a náročná na čas. Úsilí, které diplomantka svému tématu musela věnovat, jistě nebylo malé. Kdyby vycházela ze zkušeného zadání a při zpracování byla vedena operativním způsobem k průběžné modifikaci úkolu, patrně by výsledek byl lepší.

S přihlédnutím k těmto skutečnostem považuji za možné, aby předložená studie Ivany Jelínkové byla přijata jako magisterská práce diplomní a doporučuji klasifikaci *dobře*.

Praha, 15. 1. 2007

Prof. PhDr. Zdena Palková, CSc.